

Tekenen in de tijd 252

19-25 mei 2024

Met Pinksteren werd Erik Borgman gegrepen door een boek van de Amerikaanse dichteres Carolyn Forché. Zonder dat het expliciet religieus is, getuigt het van het werk van de Geest. Een pleidooi voor contemplatie op de enige manier waarop dat mogelijk is: door het voor te doen.

Omdat het bij uitstek een Pinksterboek is. Dat is het antwoord waar ik bij uitkwam toen ik mij afvroeg waarom ik per se over het boek wilde schrijven dat deze dagen mijn aandacht in hoge mate gevangen hield. Een Pinksterboek, dat wil ook zeggen een ongrijpbaar boek. Immers: 'De Geest is als de wind', zegt Jezus in het Johannesevangelie, 'je hoort Haar waaien, maar je weet niet waar Zij vandaan komt en waar Zij heen gaat' (Johannes 3,8). Precies dat is het punt van dit boek, tenminste zoals ik het lees. Dat het leven van warboel naar warboel gaat en dat daar toch zoiets als een orde in aan te treffen valt. Niet de orde die je er zelf in aanbrengt, maar die jou meeneemt en doorbreekt wat je van plan was. Opdat je leert wat werkelijk belangrijk is, niet via welk vooropgezet curriculum dan ook, maar doordat iemand zegt: Kijk! En je kijkt, en de wereld gaat open. Met een ode aan deze aansporing en dit kijken eindigt het boek: 'Het was alsof hij me recht tegenover de wereld had geplaatst, de blinddoek had losgemaakt en me had gezegd mijn ogen te openen.'

Aan het woord is de schrijfster van het boek, de Amerikaanse dichteres Carolyn Forché. 'Hij', dat is de Salvadoraanse politieke activist Leonel Gómez Videz (1940-2009), aan wie Forché haar boek heeft opgedragen. Gómez was een kleurrijk figuur. Hij kwam uit een welgestelde familie, studeerde een tijd in de Verenigde Staten, maar keerde vóór zijn afstuderen terug om de koffieplantage van zijn vader over te nemen toen deze stierf. Hij won medailles als motorracer en was een goede schutter die coach was voor het Olympische schuttersteam van het Salvadoraanse leger. Gómez werd politiek actief toen hij boerenvakbonden ging organiseren onder de *campesinos*. Dat kwam hem op het verwijt van klassenverraad te staan, ook door zijn eigen familie. Zijn politieke opvattingen en loyaliteit lieten zich moeilijk eenduidig vaststellen en zowel links als rechts bekeken hem met argwaan. Niettemin genoot hij ook vertrouwen bij leden van alle facties in zijn geboorteland. Eind 1977 leerde Gomez Carolyn Forché kennen via zijn nicht, de dichteres Claribel Alegría (1924-2018).

Forché had op dat moment een dichtersbeurs en Gómez nodigde haar uit deze te besteden door naar El Salvador te komen. Dat deed zij uiteindelijk, zeven keer, tussen 1977 en 1980. Hij liet haar het land ontdekken, en daarmee de wereld en haar eigen dichterschap. Het boek waar het mij om gaat, doet van deze ontdekking verslag. Het is getiteld *What You Have Heard is True: A Memoir of Witness and Resistance* ('Wat u hebt gehoord is waar: Memoires van getuigenis en verzet'). Het boek verscheen pas in 2019. Eerder kon Forché het niet schrijven.

Gemakkelijk was het nog altijd niet. Forché werkte er naar eigen zeggen vijftien jaar aan, nadat de Oekraïens-Amerikaanse dichter Ilya Kaminsky haar ervan had overtuigd dat de tijd er rijp voor was. In 1977 was Forché 27 en stond aan het begin van haar schrijverschap. Zij was er ook toen al van overtuigd niet voor de journalistiek geboren te zijn. Ze was niet echt te spreken over de journalistieke stukken die zij over haar verblijf in El Salvador schreef en de lezingen die zij hield om

de Amerikanen te vertellen wat er met medewerking van hun overheid plaatsvond, zoals onder anderen bisschop Óscar Romero (1917-1980) haar had gevraagd kort voor hij aan het altaar werd doodgeschoten. De dichtbundel *The Country Between Us* ('Het land tussen ons in') die zij er in 1981 over publiceerde, klopte voor haar gevoel met wat zij had ervaren. Het belichtte het mysterie dat zij ontmoet had en het mysterie dat erdoor in haar was gewekt.

Want alle verschrikkingen die je over de burgeroorlog in El Salvador en de aanloop ernaartoe hebt gehoord – de verdwijningen, de martelingen, de verkrachtingen, de levend verbrande kinderen, de verminkte lijken – mogen dan waar zijn, daarmee is wat er plaatsvindt nog niet begrepen. Leonel Gómez had de intuïtie dat een dichter beter dan een journalist kon zien en verwoorden wat er aan de orde was. Mede omdat een dichter voor alles door kan gaan – Forché werd tijdens haar verblijf onder meer aangezien voor een journalist, een non en een onderzoekster naar de mensenrechtensituatie gestuurd door de Amerikaanse regering – en zo gemakkelijk in aanraking kan komen met alle lagen van de samenleving, met hun complexe relaties en verwevenheden. Zo wordt zij aangespoord een manier te vinden deze complexiteit ook uit te drukken.

Wat zij zag, hoorde en meemaakte, confronteerde Forché met aspecten van haar eigen geschiedenis waaraan zij tot dan toe geen of maar ten dele plaats had weten te geven en slecht raad mee wist. Zij herinnerde zich de verhalen van Bruce Forché, de man die zij trouwde toen hij als achttienjarige naar Vietnam vertrok en daarvan volkomen veranderd terugkwam. Zij herontdekte haar verwantschap met haar rusteloze grootmoeder die geregeld brak met haar opgelegde gedragsregels en van wie haar moeder had gezworen dat zij elk spoor van deze Anna in Carolyn met wortel en tak zou uitroeien. Zij realiseerde zich wat zij had geleerd van haar verblijf bij een *Native American* familie over de heiligheid van alle leven en de onderlinge verbondenheid van alle levende wezens. Dankzij de kerk die zij in El Salvador bezoekt, vindt zij een nieuwe verbinding met het katholicisme van haar jeugd waarvan ze tijdens haar studietijd afstand had genomen.

Het bijzondere van *What You Have Heard Is True* is dat het geen aanklacht is, geen analyse van het gewetenloze buitenlandse beleid van de Verenigde Staten en de gevolgen daarvan in Latijns-Amerika. Deze zaken worden niet gemeden, maar ze worden niet beschreven als een object, als iets waar de schrijfster boven of buiten zou staan. Carolyn Forché weet inzichtelijk te maken hoe zij zelf leert inzien en leert voelen hoe datgene waar ze kennis van neemt – de leugens, de onverschilligheid, de angst, het gevaar, de voortdurende zorg ongrijpbaar te blijven voor de doodseskaders – deel is van het leven dat zij leidde en gaat leiden, en andersom. Hoe groot de afstand ook is tussen haar comfortabele leven in de Verenigde Staten en wat zij in El Salvador heeft meegemaakt, het is voortaan integraal deel van haar geschiedenis en niet meer te negeren of te vergeten. Forché beschrijft hoe zij zichzelf en de wereld leerde kennen in hun onlosmakelijke verbondenheid met elkaar. Aangesproken door de wereld, wordt zij wie zij heeft te zijn. Daarom spreekt voor mij de Geest in dit boek, de Geest die de waarheid onthult en voor ieder tot spreken brengt in haar of zijn eigen taal. Zo wordt het ons verteld in het Pinksterverhaal in de Handelingen van de apostelen, zo doet Forché ons ervaren.

Ik ben zeven jaar jonger dan Forché en nooit in El Salvador geweest. Toch hebben verhalen over de zaken die zij meemaakte, ook voor mij vormende betekenis gehad of later gekregen: de moord op Rutilio Grande (1928-1977), op Óscar Romero, en in 1989 op de zes jezuïeten van de katholieke universiteit, hun

huishoudster en haar dochter; vreemd genoeg noemt Forché niet de dood van drie Amerikaanse religieuzen en een lekenmissionaris in 1980, die er veel heeft bijgedragen aan de groei van de weerstand in de Verenigde Staten tegen het optreden in Midden-Amerika. Maar vooral: de onverschilligheid van politici en bestuurders over wat er met gewone mensen gebeurt tegenover mensen, niet zelden van de kerk – priesters, religieuzen en leken – die vanuit hun geloof niet alleen misstanden aanklaagden, maar ze voelden als wonden in hun eigen vlees. En die daarbij blijven, ook al kunnen zij aan de situatie weinig veranderen. ‘Wij weten niet hoe wij behoren te bidden, maar de Geest zelf pleit voor ons met onuitsprekelijke verzuchtingen’, schrijft de apostel Paulus. En ‘Hij die de harten doorgrondt, weet wat de Geest bedoelt, want Zij pleit voor de heiligen naar Gods bedoeling’ (Romeinen 8,26-27). Carolyn Forché werd er de dichteres door die zij moest worden. Ik werd er – als de vergelijking niet al te hovaardig is – de theoloog door die ik moest worden.

De Amerikaanse romanschrijver Michael Palmer (1942-2013) heeft Forché een meester in een specifiek soort rouwklacht genoemd:

Een deel van de tragische kennis van de poëzie is dat de rouwklacht geen einde kent. Maar in haar kracht om herinneringen op te roepen en te gedenken, wist de rouwklacht ook de tijd uit en herinvesteert ze het verlorene in het leven. Het is een vorm van overwinnen die onmisbaar is voor onze kennis van en ons verblijf in het heden, en voor onze menswording.

Van dit meesterschap getuigt ook *What You Have Heard Is True*. Het boek maakte mij opnieuw in alle heftigheid duidelijk dat het aan dit werk van de Geest is waar ik op mijn manier deel hoop te hebben. Hoe lastig dat ook is.

In een tijd waarin alles en iedereen vooruitgang wil en gebrek aan enthousiasme gezien wordt als falen, is het essentieel om stil te staan bij wat juist daardoor verloren dreigt te gaan en vergeten dreigt te worden. Om juist dat te herinvesteren in het heden. Contemplatie noemt de traditie dat. Politici en bestuurders mogen daadkracht preken als oplossing voor alles wat niet goed gaat. In een wereld die alles reduceert tot nut, hebben wij meer dan ooit nood aan contemplatie en gebed, de meest nutteloze van alle religieuze praktijken. Zoals we ook nood hebben aan poëzie, de meest nutteloze van alle vormen van schrijven.

Erik Borgman, lekenDominicaan
voorzitter van de programmaraad van het Huis van Dominicus in Utrecht